

Mediji i sloboda: osnovna pitanja

Divna Vuksanović¹

Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet dramskih umetnosti

Posvećeno senima mojih roditelja

DOI: 10.5937/cm17-40660

Sažetak: *Tekst sa stanovišta filozofije medija preispituje odnos između filozofskog tumačenja pojma slobode i mogućnosti njegovog praktikovanja u medijima danas. Poimanje slobode je jedna od centralnih tema celokupnog sveta filozofije, dok su mediji, za filozofsko-kritički pogled našeg vremena, novija oblast istraživanja. O slobodi u medijima neretko se govori kao da je reč o samorazumljivoj pojavi. Najčešće se o njoj raspravlja na osnovu segmentiranih, birokratski artikulisanih „standarda”, koji se uglavnom svode na bezlične brojeke, odnosno relativno proizvoljna, kvantitativna merila. Nereflektovane pretpostavke su, pritom, mnogobrojne: na primer, da je sloboda medija, koja je, svakako, partikularna, makako ona bila definisana, jedan od uslova za slobodu zajednice, iako bi trebalo da važi obratno; jer, sloboda ili nesloboda medija, pa čak i izvesno, u poslednje vreme veoma izraženo, porobljavanje putem medija, simptom su zatečenog stanja u zajednici, a mediji koji su načelno industrija (kako mainstream mediji, tako i internet i društvene mreže) teško mogu doprineti bilo kakvoj ljudskoj emancipaciji, pošto bespogovorno služe velikim korporativnim sistemima i profitu. Uz to, oni su u poslednje vreme u znatnoj meri prožeti aktivnostima veštačke inteligencije, pri čemu su glavni poligon za njenu primenu upravo društvene mreže. Stoga je apsurdno očekivati emancipaciju putem algoritama koji su u savremenim medijima sve češće u upotrebi. Takođe, valja naglasiti da je slobodno novinarstvo takoreći proterano sa medijske scene, ako se izuzmu retki alternativni mediji, koji se sistematski guše i istiskuju iz javnog prostora. I najzad, kako se uopšte može tvrditi da savremeni mediji rade u javnom interesu (pa i za stvar slobode), dok Džulijan Asanž, simbol iznošenja relevantnih činjenica u globalnom prostoru, već deceniju biva zatočen, kao politički zatvorenik ili kriminalac,*

¹ Kontakt sa autorom: vuksanovic.divna@gmail.com

bez dokaza da je, preko portala Vikiliks, iznosio nestine ili poluistine, što vredi i za mnoge druge tragaoce za istnom slične njemu.

Ključne reči: sloboda, mediji, veštačka inteligencija, Asanž, flozofija medija

Izgleda da je pojam slobode, pa tako i određenje koje se vezuje za medijske slobode, neosvojiva tvrđava za ljudsku misao i da se kroz te zidine razum jedva probija. Još je gore, čini se, kada je reč o praktikovanju slobode (u medijima), budući da se nesporazumi gomilaju, dok stvari prilično izmiču kontroli, na šta, primera radi, ukazuje činjenica da se savremeni mediji, u većini teorijskih izlaganja, nekritički tretiraju kao industrija, i da su u ovu sistemsku proizvodnju informacija, slika i senzacija, odnedavno, u povećanom obimu, uključeni algoritmi, odnosno veštačka inteligencija (AI).

Pitanje koje se po sebi nameće jeste – kako je moguće da nove medijske tehnologije brane tzv. „javni interes”, odnosno, čuvaju slobodu govora i izražavanja u medijima, te se angažuju na strani sveopšte emancipacije? Nije li industrijalizovanje gotovo celokupne medijske sfere, koja radi u interesu profita, a ne istine i slobode, a što pogoduje, naposoletku, implementiranju veštačke inteligencije u procese kreiranja i distribuiranja medijskih sadržaja, medije transformisalo i smestilo u polje delovanja koje je izvan i iznad pojedinca, kao i društvene (medijske) zajednice kojoj pripada? Da li su savremeni mediji, u tom slučaju, postali nekakav levijatanski duplikat, vulgarni surogat ideje slobode, u kojoj se sadržinska i etička pitanja prepuštaju, delimično ili u potpunosti, algoritamskim procedurama veštačke inteligencije?

U referentnom okviru tradicionalnog logičkog kvadrata, pojam slobode može se odrediti u odnosu na neslobodu (i obratno), dok je ropstvo, u navedenom kontekstu tumačenja, označeno kao poseban slučaj neslobode, odnosno kao relacija kontradikcije. U tom smislu, ovde ćemo pokušati da naznačimo put kojim savremeni mediji trenutno prolaze, krećući se od polazišta neslobode, potencijalno završavajući u ropstvu. Povrh toga, u tekstu ćemo se poslužiti i metaforom za koju smatramo da predstavlja adekvatan odraz situacije u kojoj su se zatekli savremena (globalna) kultura i njoj sapripadni mediji. Analogija sa metaforom na koju ćemo se ovde pozvati tiče se uspostavljanja odnosa između društva (medija) i neslobode, koja kao svoj krajnji ishod pokazuje ružno lice ropstva.

Reč je o fenomenu „kralja pacova” (*rat king*), metafori koja se, u našem slučaju, odnosi na situaciju u kojoj se nalaze savremeni mediji i koja, zapravo, više potpada pod širi koncept ropstva, nego što koincidra sa neslobodom. Kako bismo istakli ovu specifičnu razliku između neslobode i ropstva, a koja, po našem mišljenju, ilustruje aktuelnu medijsku situaciju globalno uzevši – pre i posle uvođenja veštačke inteligencije u domen delovanja medija (i to ne samo u eksperimentalnoj fazi), navešćemo jedno od popularnih tumačenja pomenutog fenomena, kako bismo plastično objasnili na šta u članku, u stvari, ciljamo. „Kralj pacova” je, naime, signifikator ne za pacova kao jedniku, već za živi organizam koji se sastoji iz većeg broja ovih glodara čije su nožice i repovi tako isprepleteni, da čine jedan entitet. Dakle, ovu pojavu ne određuje pojedinac/institucija/ustanova liderskog tipa, „već klupko od 5-6 ili više životinja čvrsto isprepletenih jedna s drugom repovima i šapama. Zabilježeni su slučajevi povezivanja 50 životinja. 'Rat king' praktično ne može da se kreće i živi isključivo na račun 'ponuda od rodbine'. U isto vrijeme, repovi upletenih životinja su polomljeni, ranjeni, često mrtvi i pomiješani s blatom i materijalom za gniježđenje.”² Ukupno uzevši, ovo je slika jedne polužive/polumrtve simbioze današnjih ljudi, mašina (medija) i kapitala koja ilustruje našu vodeću asocijaciju na preovlađujuću društvenu, odnosno medijsku patologiju i na poseban način shvaćeno ropstvo.

Odnos medija i slobode zavisi, naravno, od toga kako se u osnovi određuju oba ova pojma. Kada je reč o medijima, bar operativno gledano, čini se da je lakše definisati pojam medija, pošto je pri takvom pokušaju, uvek posredi uvid u nekakvo posredovanje (hegelovski gledano, na primer, jezik bi predstavljao prvo apstrahovanje u odnosu na neposrednu čulnu izvesnost/datost). Pritom, ukoliko je to posredovanje tehničkog karaktera, i pretpostavlja (masovno) reprodukovanje, takav vid komunikacijskog delovanja najčešće označavamo kao medijsko. Ako se još tome dodaju i mrežne komunikacije, tada savremeni mediji obuhvataju, osim mas-komunikacija, i mrežno jedan-na-jedan povezivanje i posredovanje. Takođe, pored mogućnosti masovnog i mrežnog posredovanja/komuniciranja, u ova određenja spadaju i alternativni, kritički, zatim gerilski, piratski i slični mediji, kao ona sredstva komuniciranja što deluju u rasponu od građanskog novinarstva, preko blogova, sve do podkasta i drugih modaliteta medijskog (subverzivnog) delovanja.

² Vid. članak: „Fenomen kralja pacova i zanimljive činjenice o ovom fenomenu. Kralj pacova postoji”, na stranici: <https://podarilove.ru/bs/fenomen-krysinogo-korolya-i-interesnye-fakty-ob-etom-yavlenii/>, pristupljeno: 6. 6. 2022.

Uopšteno uzevši, s obzirom na mogućnost veće participacije i demokratičnosti ovih medija (prevashodno s obzirom na njihove tehničke mogućnosti, ali i u smislu prevladajućeg osećaja da oni načelno pripadaju *demosu*, odnosno da ih građani/ke često sami finansiraju, te produkuju i reprodukuju sadržaje i participiraju u njima), za takve medije vezuje se otvorenost, odsustvo ili minimalna kontrola sadržaja, tj. – veći stepen praktikovanja medijskih sloboda, makako one bile određene. Uvođenjem problematičnih standarda zajednice, kao i tzv. *facktchekera*, međutim – a, posebno, tokom tzv. pandemije virusa Covid-19 – mnoštvo medijskih platformi delujućih na internetu postaje, takođe, u većoj meri neslobodno, a njihovo neskriveno cenzorsko postupanje krajnje diskutabilno: kako profesionalno, tako i sa stanovišta ličnog morala.

U poseban segment istraživanja svakako spadaju i umetnički mediji, gde je, prema očekivanju, izražen visok stepen slobode, sagledano u kontekstu koincidencije medija i njima odgovarajuće umetničke prakse. Ipak, umetnički mediji imaju poseban status kada je reč o preispitivanju slobode medija, jer ove zadiru u slobode umetničkog izražavanja kao takve i ne podudaraju se sa, za umetnost preuskim načelima slobode informisanja, koja se najčešće vezuje za ostale medije – kako one što spadaju u glavne tokove medijske industrije (*manstream media*), tako i pojave koji se mogu podvesti pod široku definiciju alternativnih medija.

Koliki je značaj slobode medija za današnje vreme govori i činjenica da većina ustava, odnosno najviših pravnih akata savremenih država, sadrži paragrafe o slobodi medija, iako se u praksi oni veoma različito shvataju i primenjuju. Ovo, pre svega, stoga što je poimanje ideje slobode, generalno uzevši, različito u zavisnosti, kako od konteksta tumačenja (filozofskog, povesnog, političkog, etičkog, društveno-ekonomskog, i dr.), tako i njegove primene. S tim u vezi, jasno je sledeće: da, što je više osvojene slobode, u odnosu na kontekst njenog sameravanja, tumačenja i praktikovanja, to znači da postoji i veći broj mogućnosti za medijske slobode – njihovu regulaciju i realizaciju. Intuitivno gledano, čini se sasvim opravdanim da se slobode medija sučeljavaju s opštim pojmom slobode, a da on u sebe uključuje i medijske slobode, kao poseban domen ostvarenja tog pojma. U današnje vreme, međutim, često se medijske slobode interpretiraju kao pretpostavka za sve druge slobode (a pre svega – političke), što nimalo ne iznenađuje, imajući u vidu značaj medija za savremeno društvo.

Za filozofiju medija izuzetno je važno ne samo kako se definišu mediji (bez obzira na njihovu raznolikost), te kako njih same određuje sloboda, već i na

koji način se pojam slobode misli/ tumači, i potom aplicira u medijskoj sferi. Poznato je da povest filozofije slobodu tretira kao jedan od najvažnijih, ako ne i najznačajniji predmet filozofije, dok sama ideja kao da određuje ne samo ovaj univerzalni predmet mišljenja slobode, već i sam put (*methodos*) kojim se filozofija kreće, a to je, što implicitno, što eksplicitno (kod Marksa /Marx/, na primer), kulminiralo u zahtevu za emancipacijom same filozofije, ili u tendenciji oslobađanja (od) filozofije i stvarnosti ujedno. S obzirom na činjenicu da su mediji danas nezaobilazan i takoreći jedna od konstitutivnih dimenzija realnosti, to filozofija medija ima zadatak da detaljno objasni, pre svega na temelju shvatanja slobode kojima njena matična disciplina i povest u kretanju barataju, šta bi značila sama ideja, primenjena na oblast delovanja savremenih medija.

Tema slobode u filozofiji³, interpretirana u modernom smislu reči, vezuje se ponajpre, i to vrlo grubo uzevši, za učenja Kanta (Kant), Hegela (Hegel) i Marksa. Kant je, osim što je čitav svoj sistem kritičke filozofije zasnovao na etici, slobodu tretirao kao jednu od tri regulativne ideje kojima naš um (i to ne samo teorijski, već i praktički) teži. Sloboda, kao regulativna ideja, dakle, usmerava kretanje našeg uma (a koje je svrhovito), što znači da on otvara sebi put ka emancipaciji, i da je, istovremeno, njegovo kretanje emancipacija sama. Hegel, pak, slobodu tretira ne samo kao teorijsko-praktičku, već i povesnu kategoriju. Pojednostavljeno rečeno, povest je onaj medijum kretanja pojma (samosvest, um, duh) u kome se zadobija sloboda; sloboda je, zapravo, realitet uma, a um pretpostavka slobode. Za Marksa je, nadalje, sloboda ne samo povesna kategorija, već su njeni aktuelni dometi rezultat klasne borbe (podsetimo ovde: metafora: rob – gospodar preuzeta je iz Hegelove *Fenomenologije duha*); prevazlaženjem teorijskih postulata na kojima se njena ideja potvrdila, preostalo je da se ona praktično dokaže, u samoj stvarnosti. Otuda Marksova kritika Hegela treba da rezultira revolucionarnim preokretom, što bi istovremeno bila potvrda ideje slobode, ali i njena realizacija u povesnom ključu. Na taj način, Kantova regulativna ideja slobode, a koja se, hegelovski ostvaruje u povesnom (umnom) kontekstu mišljenja, dobija puni značaj u revolucionarnoj izmeni sveta, na

³ Navešćemo ovde, ilustracije radi, jedan od komprimovanih stavova, koji adekvatno opisuje opštu klimu u modernoj filozofiji (posebno kontinentalnoj) koja oblikuje kontekst za razumevanje ideje/pojma slobode: „Sloboda se u filozofiji očituje najprije u tome da za razliku od svih ostalih znanosti ona u svojoj znanstvenosti i sistematičnosti nije uvjetovana ničim izvan same sebe, nema svoj temelj u nečem drugom od sebe, o čemu bi ovisila. Kao što ne pretpostavlja svoj predmet, tako ne pretpostavlja ni svoju metodu.” Igor Mikecín, „Filozofija kao znanost slobode”, *Filozofska istraživanja* br. 161, god. 41, sv. 1, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2021, str. 36.

temelju klasnih borbi (do konačne pobjede nad buržoazijom i kapitalizmom), kako to efektno sugeriše Marksova 11. teza o Fojebarhu.⁴

Valja primetiti da se sloboda medija danas, nezavisno od toga kako se definiše njen pojam (kao da je to, da naglasimo, samorazumljivo)⁵ ograničava poglavito na tzv. *mainstream* medije (javne servise i gledanje privatne televizije, slušanje radio programe i kredibilnu, odnosno visokotiražnu štampu), te određena uputstva, uglavnom birokratskog karaktera, koja treba da ilustruju kako se mogu ostvariti medijske slobode u društvu koje je građanski (i demokratski) opredeljeno. Sve drugo i različito čita se bilo kao efemerno, ili kao izvesni oblik i stepen zloupotrebe medija. Po našem mišljenju, jedan od osnovnih problema koji se tiče načina utvrđivanja slobode medija odnosi se na njenu uokvirenost građanskim vrednostima koje su, navodno, nesporne i znače proklamovani ili prećutni konsenzus. A to, nadalje, podrazumeva da je sloboda medija unapred ideološki ograničena i da, štaviše, pogoduje građanskoj, odnosno buržoaskoj klasi na vlasti. Sve druge opcije, u pogledu osvajanja slobode kao takve, pa i slobode medija, načelno se ne uzimaju u obzir ili se unapred diskvalifikuju i tretiraju kao suprotnost medijskim slobodama. Ali, da li je uistinu tako?

I dalje, kada je reč o kriterijumima procenjivanja medijskih sloboda, lanac/mreža birokratskih institucija, u rasponu od raznih nevladinih i vladinih organizacija, preko nezavisnih i regulatornih tela, agencija i pojedinačnih eksperata (za monitoring, analize, evaluacije, i sl.), sve do odbora u parlamentu, ministarstava, međunarodnih organizacija za procenu osvojenih sloboda, govore u prilog ideji da se sloboda u medijima, generalno uzevši, procenjuje kvantitativno – a često i proizvoljno, pošto se ona nikako ne može odrediti kao kvantitet; dok je sam pojam slobode, tradicionalno vezan za pitanje istine, zajedno s njom, manje-više proteran sa *mainstream* medijske scene, ili je pretvoren u industrijske procedure proizvodnje i razmene informacija kao robe na tržištu.

⁴ Da podsetimo, čuvena 11. Marksova teza iz 1845. glasi: „Filozofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tome da ga se izmijeni.” Karl Marx, „Teze o Feuerbachu”, u: Marx/Engles, *Rani radovi* (Sedmo izdanje), Naprijed, Zagreb, 1985, str. 339.

⁵ Tako, na primer, K. Nordenstreng (Nordenstreng) smatra da se u zapadnoj tradiciji sloboda štampe obično koristi kao samorazumljiv pojam (*self-evident concept*), odnosno kao deo jedne sveprožimajuće ideologije, a ne racionalne doktrine. Zbog toga je kritika, kako medija tako i „usvojenih” sloboda, neophodna i to, što se pokazuje u njegovom slučaju, kao neka vrsta demonstracije, odnosno pokazne vežbe „dekonstrukcije libertarijanskih mitova o slobodi štampe”. Kaarle Nordenstreng, “Liberate (Press) Freedom from Its Ideological Baggage!”, na stranici: <https://www.cairn.info/revue-les-enjeux-de-l-information-et-de-la-communication-2016-2-page-157.htm>, pristupljeno: 8. 6. 2022.

Dadajmo još i to da je često parametar za određenje medijskih sloboda identifikovan s merilima građanskih sloboda, tako da se sloboda odmerava ne toliko raznolikim sadržajima koji se plasiraju u medijima, već statusom novinarske profesije u društvu, kao i individualnom sudbinom novinara/ki. Progoni, pretnje, hapšenja, ucenjivanja, maltretiranja i ubijanja novinara/ki – a povodom napisane ili izgovorene reči, ili, pak, samo namere da se saopšti istina, indikatori su, primera radi, negativnog određenja slobode u medijima. Takozvane „crne liste” u medijskim kućama ili spiskovi tabuiziranih tema i nepoželjnih glasova u *mainstream* medijima, takođe su pokazatelji gušenja medijskih sloboda i prava na pravovremeno i istinito informisanje. Nesumnjivo, cenzura i, posebno, autocenzura u medijima, te politički motivisani progoni istinoljubivih, pravdoljubivih i slobodoljubivih novinara/ki širom sveta govore u prilog ne samo neslobode medija, već terorisanja onih koji se nisu nekritički priklonili zakonomernostima medijske industrije i standardizovanih izveštavanja koja su robnog karaktera.

Ali, postavlja se pitanje ko (ima pravo da) arbitrira u domenu medijske delatnosti, koji su to kriterijumi (ako se izuzmu kvantitativni parametri što se tiču ubijanja, progona i zlostavljanja novinara/ki) za vrednovanje ostvarenog stepena (*sic!*) medijskih sloboda na određenom geografskom prostoru? U praksi, sloboda medija neretko se artikuliše i prati posredstvom određenih „matrica” koje predstavljaju „alate” za istraživanje i evaluiranje ove oblasti društvenog delovanja.⁶ Analitka (slobode) medija, segmentirana je na pojedine elemente i faze čija realizacija predstavlja indikatore (ostvarenih) sloboda u datom trenutku, na određenom području ispitivanja (grad, region, država). Očito, vladine i nevladine birokratizovane strukture, kako se vidi, o medijima brinu tako što uzroke i efekte njihovog delovanja uklapaju u unapred iscrtane koordinate matričnog mišljenja, koje je obojeno buržoaskim filistarstvom i onom analitikom što ideju i praksu slobode svodi na kolone u upitnicima, ispunjavanje zadatah tabela, i, uopšteno, „dežurstvo” nad emancipatorskim procesima kao da je reč o rastu paradajza, u manje povoljnim ili nepovoljnim klimatskim uslovima.

Prvo što se čini diskutabilnim jeste „stepenovanje” realizovanja medijskih sloboda, najčešće izraženo kvantitativno, tj. u procentuma (a prema kategorijama koje su nedovoljno reflektovane i kontingentne); to, naravno, ništa ne

⁶ Upor., na primer, s tzv. „Matricom slobode medija” – on-line alatka za praćenje stepena medijskih sloboda Građanskih inicijativa. Na stranici: <https://mediji.gradjanske.org/>, pristupljeno: 10.6. 2022.

govori o realnosti, već referiše isključivo na pretpostavljene kriterijume valorizovanja. Slično, postavlja se pitanje i kako je moguće graduelno sameravati medijску, pa i bilo koju drugu slobodu, pogotovo ukoliko su pokazatelji vrednovanja nedovoljni da u potpunosti opišu o kojoj i kakvoj vrsti slobode je reč. Već smo ranije napomenuli da je pojam slobode, koja se ovde podrazumeva, ograničenog značenja, i da se tiče, generalno uzevši, buržoaske ideologije, o kojoj ne postoji opšti društveni konsenzus, niti je ona načelno prihvaćena, nego je, silom prilika, nametnuta od strane establišmenta.

U takvoj, ograničenoj slobodi (kao „najboljoj”, od svih mogućih svetova), koja se stepenuje na osnovu prividno nejasnih, ali uistnu precizno uokivrenih kriterijuma koje diktiraju, tzv. eksperti za medijske slobode – a, zapravo, činovnici što promovišu i praktikuju „vrednosti” građanskog društva (pa tako i konzumerizam, na primer), zasnovanoj na kapitalu nastalom iz naknadno legalizovane i racionalizovane pljačke potlačene klase, siromašnih i porobljenih, odnosno kolonijalizovanih – mediji podležu fabrikovanju momenata „slobode” koja je, u stvari, nesloboda. Glavni pokazatelj te neslobode je odsustvo relevantne kritike i problemskog mišljenja u većini današnjih medija, kao i zastrašivanje, zatvaranje i likvidiranje neistomišljenika koji se zalažu za istinu u medijima, kao univezalnu vrednost.

Jedan od najistaknutijih primera odnosa medija prema istini, posmatrano u globalnim okvirima, jeste „slučaj Asanž”. Naime, on je obelodanio suspendovanje gotovo svih, kako građanskih tako i medijskih sloboda, kada se globalni poredak osetio ugroženim, pa primenio represivne mere za odbranu od „instant curenja” (*Wikileaks*) istine. Iako je Asanž (Assange) delovao ne individualno, već preko pomenute platforme „Vikiliks”, i ne kao profesionalni novinar i urednik, već kao posrednik između nas i dokumentovane istine, uhapšen je i zatvoren bez relevantnih dokaza, kao primer koji ukazuje na to kako prolazi stvar medijski plasirane istine u našem vremenu.

„Kada je Asanž bez ičega osim ranca, laptopa i tehničkog znanja otkrio ogromne ratne zločine i kršenja međunarodnog prava od strane SAD, on je tako stvorio model koji je postao opasan za vojne, obaveštajne i vladine krugove. Sumnja se da je upravo zbog toga nemilosrdno proganjan već više od deset godina. A uzbunjivače i novinare – treba zastrašiti”⁷, tvrdi Matijas fon Hajn (von

⁷ Matijas fon Hajn, „Džulijan Asanž je merilo za slobodu štampe”, DW, 18. 5. 2022., na stranici: <https://www.dw.com/sr/d%C5%BEulijan-asan%C5%BE-je-merilo-za-slobodu-%C5%A1tampe/a-61835293>, pristupljeno: 10.6. 2022.

Hein) čiji lični stav prenosi Deutsche Welle (DW). Ovaj asanžovski, alternativni model mišljenja i delovanja u savremenim medijima jeste, zasigurno, sinonim za emancipaciju i iznošenje istine u oblasti medija, jer „Wikileaks je ukupno objavio više od deset miliona tajnih dokumenata. Nikada nije bilo sumnje u njihovu autentičnost.”⁸ Iako, navodno, Zapadni političari, kao i njihove prateće nomenklature, s pravom osuđuju kršenja zagarantovanih ljudskih prava, u isto vreme dešava se „da li namerno ili ne”, da „konstantno previđaju sopstvena. To je ono što boli. I to ima svoje ime: Džulijan Asanž.”⁹

Slično, istraživačka novinarka Stefaniya Maurici (Maurizi), u kontekstu dijaloga koji su vođeni u Filozofskom teatru na temu: „Sloboda medija i uzbunjivači”, a povodom Asanža s kojim je saradivala, konstatuje sledeće: „Ovo je mi ili oni. Moraju da poštuju zakone, ljudska prava i sve što mi poštujemo... Slučaj Asanž je veliki skandal. Neprihvatljivo je u demokratiji da neko ko objavljuje informacije u javnom interesu završi u zatvoru. To se dešava pritom u Londonu, a ne u Severnoj Koreji. Mora se srušiti slučaj protiv Asanža! Ako ne, posle njega smo svi mi.”¹⁰

Drugim rečima „slučaj Asanž”, kao i mnogi drugi njemu slični, manifestuje kako neslobodu izražavanja u medijima, tako i realnu građansku neslobodu, što znači ne samo zabranu istraživanja i objavljivanja istine u medijima, već i osudu, zatvaranje i maltretiranje novinara/ki, urednika/ca, uzbunjivača/čica od strane onih institucija koje bi trebalo da rade u javnom interesu, a ne samo za račun vladajuće klase i aparature sile kojom ona raspolaže. *Summa summarum*, slučaj Asanž demonstrirao je odsustvo ljudskih prava i sloboda u globalnom medijskom, ali i realnom prostoru. Time je, ujedno, kako stoji u autorskom tekstu koji je objavio Gardijan, a potpisao Slavoj Žižek (Žižek), „razbio mit o Zapadnoj slobodi.”¹¹

Naporedo s ubijanjem, zatvaranjem i zlostavljanjem novinara/ki, te, reklo bi se, uobičajenom cenzurom u elektronskim i štampanim medijima – koja se najčešće odnosi na nepropusnost onih sadržaja što dovode u pitanje vladajući

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ „Odbrana uzbunjivača – odbrana prava na istinu”, SEECult.org, na stranici: <http://www.seecult.org/vest/odbrana-uzbunjivaca-odbrana-prava-na-istinu>, pristupljeno: 9. 6. 2022.

¹¹ Slavoj Žižek, “How WikiLeaks open our eyes to the illusion of freedom”, The Guardian, 19. Jun, 2014, na stranici: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jun/19/hypocrisy-freedom-julian-assange-wikileaks>, pristupljeno: 10.6.2022.

režim mišljenja, bilo da ga određuju političari, korporacije ili i jedni i drugi – u novije vreme i internet, koji je nekada važio kao pojam „demokracije”, postaje poprište informatičkih ratova, odnosno mesto cenzure, kako kada je reč o pojedincima, tako i čitavim društvenim zajednicama, aktivnim na mreži. Međutim, umesto klasičnih cenzorskih poteza, uloga filtriranja sadržaja prepuštena je isprva mrežnim administratorima, na osnovu prethodno utvrđenih standarda zajednice, i to, uglavnom, po prijavama korisnika/ca. Osim ekstremnih (recimo rasističkih) sadržaja prisutnih na mrežama, pozivanja na nasilje ili pornografiju (čak i kada je reč o prosuđivanju umetničkih dela – aktova, na primer), cenzura od strane tehnološko-medijskih giganta kao što su pretraživač Google, ili društvene mreže Facebook i Twitter, te platforma YouTube, recimo, do pre nekoliko godina nije bila preterano upadljiva.

Dva su događaja novijeg datuma, po našem mišljenju, presudno uticala na jačanje cenzure na internetu, odnosno vrlo striktno ograničavanje sloboda izražavanja u digitalnom mrežnom prostoru. Prvi se ticao izbora u SAD, tj. ličnosti bivšeg predsednika Donalda Trampa (Trump), čiji je nalog promptno obrisano sa društvene mreže Twitter tokom januara 2021. godine, slično kao i Facebook profili pokreta Q, što ga je podržavao, ne samo u Americi, već i širom sveta. Ovakve cenzorske poteze High-tech kompanija pravdane su bezbednosnim razlozima. Druga tačka preokreta ticala se funkcionisanja medija, a, pre svega, društvenih mreža, tokom pandemije Covida-19, kada se, prema shvatanju vlasnika i izvršnih direktora tih kompanija, kao što je, primera radi, Cukerberg (Zuckerberg), mnoštvo tzv. lažnih vesti (fake news) širilo internetom. U svrhu preveniranja generisanja i širenja lažnih vesti na društvenim mrežama, formirani su timovi tzv. fakt-čekera (Fact Checker), čiji je osnovni zadatak bio da, prema vlastitoj proceni, eliminišu, pokrivaju (zatamnjuju), odnosno obeležavaju i izopštavaju lažne vesti i profile sa društvenih mreža.

S tim u vezi, postavlja se pitanje ne samo stručnosti, moralne ispravnosti i tzv. „političke korektnosti” prema kojoj se upravljaju cenzori (što su isprva bili uglavnom novinari/ke, a kasnije i algoritmi koji rade za korporacije), nego i nereflaktovanih, a uveliko uvedenih procedura cenzurisanja koje su bitno sprečavale slobodni protok i razmenu informacija u digitalnom okruženju. Podsetimo se, kontekstualizacije radi, šta je, prema sažetim interpretacijama naših savremenika, govorio Džon Stjuart Mil (Mill), pre oko vek i po, o odnosu slobode i cenzure. On je, naime, još tada smatrao da savremeno društvo (evropsko, ame-

ričko, itd.) ima bolji pristup informacijama nego ranije; njihov je broj, tvrdio je, bio daleko veći, što upućuje na činjenicu da je i opseg mišljenja bio znatno širi nego u prethodnim vremenima. Nasuprot tome, međutim, Mil konstatuje za svoje vreme – da je postojala ozbiljna cenzura, što namerna, što nenamerna. Govoreći o slobodi mišljenja, filozof insistira na njenom protivstavljanju u odnosu na one savremene pravne i kulturalne snage koje promovišu cenzuru.¹²

Prema našem uverenju, a shodno filozofskoj i svakoj drugoj promišljenoj ideji slobode (pa i onoj medijskoj), koja izmiče partikularnim klasnim interesima i teži univerzalnosti, Milove intuicije i stavovi o slobodi i danas su aktuelni i mogu se, uz neznatne korekcije i dopune, primeniti na aktuelnu, globalnu medijsku scenu. Jer, prvobitna opšteprihvaćena iluzija o slobodi i demokratičnosti interneta i društvenih mreža (doduše, tehničkoj), uglavnom kreirana u poređenju s tzv. tradicionalnim mas-medijima, danas je gotovo u potpunosti razbijena, u težnji da se ovaj prostor pretvori u kontrolisane mrežne transakcije. Otuda je nekolicina vlasnika i menadžera najpopularnijih društvenih mreža i platformi (ne svih, naravno), pokušavajući da poveća nadzor, kontrolu, odnosno moderaciju, usvojila i uveliko primenjuje automatizovane procedure suzbinjanja onih aktivnosti koje su, po njihovom shvatanju, sporne i nepoželjne.

U okvirima OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe / Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju), tj. svetske međuvladine organizacije koja se bavi pitanjima bezbednosti, u nekoliko navrata raspravljalo se o aktuelnoj upotrebi veštačke inteligencije u medijima, odnosno u digitalnom okruženju, kao i mogućim reperkusijama po slobodu izražavanja i pluralizam razlika čije je prisustvo poželjno u medijima. Jedan od novijih projekata iz 2021. godine, pod nazivom: „Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja u fokusu” (SAIFE), čiji su rezultati publikovani u „Priručniku za razvoj politika”, uglavnom afirmiše mogući uticaj veštačke inteligencije na korisnike/ce medijskih sadržaja na internetu, uz blago iskazanu rezervu da stavovi koji slede izražavaju mišljenje pojedinaca, kao i određenih država i institucija, a ne organizacije u celini.

U pomenutom priručniku, o veštačkoj inteligenciji koja se upotrebljava u digitalnim medijima govori se kao o „alatu”, i to sa četiri glavna aspekta tumačenja: u kontekstu bezbednosti, zatim otkrivanja i suzbinjanja „govora mržnje”,

¹² Vid. Christopher Caldwell, Delilah Caldwell, “Censorship, Liberty & The Media: Delilah and Chris Caldwell talk freely about the freedom of information for Mill”, na stranici: https://philosophynow.org/issues/76/Censorship_Liberty_and_The_Media, pristupljeno: 11. 6. 2022.

nadalje, iz ugla priređivanja i deljenja medijskih sadržaja (pluralizam), kao i s obzirom na praćenje.¹³ Za potrebe našeg preispitivanja, posebno su zanimljivi delovi koji se tiču veštačke inteligencije kao činioca obezbeđivanja pluralističkog pristupa u medijima (što je, po našem mišljenju, apsurdno po sebi, jer je reč ne samo o tehničkoj, nego i o robnoj unifikaciji), kao i praćenja koje je naročito problematično, a posebno u domenu privatnosti, odnosno intimnih sadržaja korisnika/ca.

„Raznovrsnost i medijski pluralizam predstavljaju okosnicu demokratskih principa na čiji kvalitet utiče porast dominantnih internet posrednika i njihov uticaj na javni diskurs. Internet posrednici, pre svega društvene mreže, postali su značajan izvor, tačka pristupa i ključni distributer informacija, uključujući i sadržaja vesti. Širenje informacija, i, sve veća, agregacija se prevashodno dešava preko algoritma za priređivanje i deljenje sadržaja i sistema za preporuke. Korišćenjem optimizacije i analize ljudskih i neljudskih agenata, ovi sistemi 'dostavljaju' personalizovan sadržaj upodobljen pojedinačnim profilima, što dovodi do vrste i količine sadržaja kome je svaki pojedinac izložen. Sistemi za preporuku sadržaja, koji rangiraju sadržaj da utvrde šta se predstavlja pojedinačnim korisnicima, utiču na slobodu pojedinaca da traže i šire informacije, kao i na opšti informativni pejzaž i medijske slobode.”¹⁴

Razume se, ovaj „informativni pejzaž” nije vrednosno neutralan, već je u rukama korporacija (tj. krupnih kapitalista); uz to je, naravno, visokoprofitabilan, a dizajniraju ga i moderiraju, kako algoritmi, tako i njihovi kreatori, bitno utičući, pritom, na oblikovanje mišljenja i osećanja korisnika/ca, kao i na njihovo donošenje odluka. U priručniku se, s ovim u vezi, postavlja pitanje: „Gde leži odgovornost u definisanju i primeni politika za uspostavljanje prioriteta i kodifikaciju medijskog pluralizma i raznovrsnosti u eri digitalnog informisanja?”¹⁵

U segmentu priručnika koji se bavi „praćenjem” korisnika/ca, odnosno njihovih afiniteta koji utiču na plasiranje onih sadržaja koji će, prema algoritamskim proračunima, biti verovatno konzumirani, sudeći po prikupljenim podacima i istraženim potrebama od strane veštačke inteligencije, te dizajniranju odgovarajuće ponude, strogo se razlikuje, posmatrano sa stanovišta zaštite

¹³ Priručnik za razvoj politika – OSCE, pdf, str. 15.

¹⁴ Isto, str. 56.

¹⁵ Isto, str. 57.

korisnika/ca, unutrašnja od spoljašnje dimenzije prava na slobodu mišljenja.¹⁶ Opasnost preuzimanja, korišćenja, pa čak i prodaje ličnih podataka, iako je reč o nelegalnim radnjama, predstavlja jednu od prepoznatih realnih pretnji i ugrožavanje osnovnih prava i sloboda korisnika/ca. „Poslovni modeli velikih onlajn platformi za prikupljanje podataka omogućavaju industriji oglašavanja da razvije ili da se osloni na strategije targetiranja zasnovane na podacima. Kroz ovaj pristup, kompanije identifikuju i iskorišćavaju obrasce ponašanja i karakteristike ljudi ili zajednica. Krovni termin koji pokriva ove manipulativne tehnike je 'oglašavanje zasnovano na praćenju', shvaćeno kao opšti termin za digitalno oglašavanje koje targetira pojedince ili grupe, uglavnom kroz praćenje i profilisanje na osnovu ličnih podataka.”¹⁷

Naravno, praćenje o kome je reč ne odvija se samo u funkciji oglašavanja koje posreduju *Big Tech* kompanje, već ono omogućava, putem delovanja veštačke inteligencije, uvid u privatnost i lične podatke, pa je tako moderna koncepcija slobode – primenjivana od doba prosvetiteljstva do danas, najpre nekritički redukovana na ograničenu slobodu mišljenja i korisničkog ponašanja u novim medijima, da bi se na kraju svela na „pravo da naše misli i mnjenja ostanu u domenu privatnosti” (*The Right to Keep Our Thoughts and Opinions Private*).¹⁸

Isprva, kako tvrdi Dženifer Kob (Cobbe) u članku pod nazivom: „Algorithmic Censorship by Social Platforms: Power and Resistance” („Algoritamska cenzura na socijalnim platformama: Moć i otpor”), mnoge društvene platforme usvojile su pristup bez intervencija u pogledu sadržaja (“hands-off approach”) i tako promovisale prednost povezivanja ljudi, deljenja informacija i slobodne razmene ideja i gledišta.¹⁹ I danas Fejsbukova „izjava o misiji” kompanije, glasi:

¹⁶ „Međunarodni okvir ljudskih prava pravi razliku između unutrašnje i spoljašnje dimenzije prava na slobodu mišljenja. Dok spoljašnja dimenzija ovog prava može da bude podložna legitimnim, proporcionalnim i nediskriminatorskim ograničenjima koja su neophodna u demokratskom društvu, unutrašnja dimenzija slobode mišljenja, takozvani forum internum, je apsolutna i od nje se ne može odstupiti”, tvrdi se povodom mogućih ograničenja prava i sloboda na internetu, a u vezi pitanja „praćenja.” Isto, str. 79.

¹⁷ Isto, str. 80.

¹⁸ “The promise of knowing what we think and how we think is one of the selling points of the data economy.” Susie Alegre, *Protecting Freedom of Thought in the Digital Age*, Centre for International Governance Innovation, Policy Brief No. 165 – May 2021, str. 3, pdf.

¹⁹ Jennifer Cobbe, “Algorithmic Censorship by Social Platforms: Power and Resistance”, na stranici: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13347-020-00429-0>, pristupljeno: 12. 6. 2022.

„Dati ljudima moć da grade zajednice i povežu svet.”²⁰ Jasno je, pritom, da se ovde moć pominje u kontekstu koji referiše na obične ljude, tj. korisnike/ce koji/e čine Facebook globalnu zajednicu. Da li to praksa potvrđuje?

Kako je vreme proticalo, međutim, vodeći ljudi najvećih kompanija koje posluju u oblasti digitalnih komunikacija u konkretnim uslovima menjali su početnu misiju i vizije, okrećući se gotovo u potpunosti komercijalnim svrhama. Takođe, neki su učestvovali u skandalima prodaje informacija o svojim korisnicima, i to velikih razmera. Povrh toga, u sve većoj meri nekritički su prihvatili ideju da je moderiranje sadržaja u nekom obliku poželjno, i to iz raznih razloga, među kojima su naistaknutiji – da treba zaštititi korisnike jedne od drugih i ukloniti sa mreža i platformi one sadržaje koji su uvredljivi, nezakoniti, i tsl.

Pored zloupotreba koje se tiču prodaje informacija o korisnicima, jačanja novih oblika cenzure, nepropusnosti *mainstream* medija i većine društvenih mreža za stvari istine, progona istaknutih pojedinaca koji se zalažu za činjenice i javni interes, bez obzira na političke i egzistencijalne posledice po njih, njihove porodice i one koji ih podržavaju, veštačka inteligencija, koja je na prvi pogled „poslušna” i neutralna, zauzima sve veći prostor u medijima, obavlja ostatak posla za korporacije i time medije u sve većoj meri otuđuje od njihovih prvobitnih funkcija, pretvarajući ih, povrh eksploatacije podataka, u alatku za nadziranje i kontrolu. To je, naravno, put neslobode, koji vremenom može prerasti u ropstvo. No, ovaj novi vid ropstva trebalo bi ne samo da bude potpomognut veštačkom inteligencijom, već bi on, uz to, bio dobrovoljnog karaktera, o čemu, primera radi, svedoči nedavno osnovana politička stranka u Danskoj kojom upravlja veštačka inteligencija (*Synthetic Party*), a koju usmerava umetnička grupa u svrhu kandidature za opšte izbore 2023. godine. I u slučaju ove partije, mediji su predviđeni kao glavni i jedini posrednici delovanja, a interakcija sa korisnicima, odnosno biračkim telom, odvijala bi se preko agenata, tj. čet-bo-tova (*chatbots*).²¹

Vredi, naposletku, pomenuti i sintagmu 'digitalno ropstvo', aktuelnu u kritički intoniranoj literaturi o medijima; ona nije samo puka metafora za savremene procese porobljavanja tehničkim sredstvima, a koji stoje nasuprot emancipaciji, nego je, uistinu, jednim delom naša stvarnost, rukovođena intere-

²⁰ Fejsbuk je osnovan 2004.godine. Od tada, njegova misija, na koju se vlasnik javno obavezao, doslovno glasi: “Facebook’s mission is to give people the power to build community and bring the world closer together.”

²¹ Vid. „Could next party in Danish parliament be led by AI?”, U: The Lokal (dk), 4 August 2022., na stranici: <https://www.thelocal.dk/20220804/danish-ai-driven-political-party-eyes-parliament/>, pristupljeno: 13. 8. 2022.

sima kapitala. U tom kontekstu posmatrano, dosadašnji model funkcionisanja *mainstream* medija, interneta i društvenih mreža neodrživ je, pošto je propadanje, poput gnezda „kraljevskog pacova”, povezano sa verovatno poslednjom fazom odbrane kapitalizma. Ipak, momente neslobode, s naznakama ropstva, koje sada živimo, moguće je problemski rasvetliti, odnosno ukazati na njihove temeljne nedostake, kako bi stvari krenule, za većinu građana/ki, u poželjnom pravcu. Filozofija medija delimično na sebe preuzima ovaj zadatak, kao deo jedne moguće systemske kritike današnjeg (globalnog) društva, koja je svakako neophodna, u smislu refleksije i podstreka budućeg kako tehnološkog i medijskog, tako i socio-ekonomskog razvoja vođenog idejama opšteg dobra, istine, pravde i slobode.

Literatura

(Odabrana bibliografija sa netografijom)

- „Odbrana uzbunjivača – odbrana prava na istinu”, SEEcult.org, na stranici: <http://www.seecult.org/vest/odbrana-uzbunjivaca-odbrana-prava-na-istinu>. Posećeno: 1. XII 2022.
- „Could next party in Danish parliament be led by AI?”, U: The Lokal (dk), 4 August 2022., na stranici: <https://www.thelokal.dk/20220804/danish-ai-driven-political-party-eyes-parliament/>.
- „Fenomen kralja pacova i zanimljive činjenice o ovom fenomenu. Kralj pacova postoji”, na stranici: <https://podarilove.ru/bs/fenomen-krysinogo-korolya-i-interesnye-fakty-ob-etom-yavlenii/>. Posećeno: 1. XII 2022.
- Alegre, S., Protecting Freedom of Thought in the Digital Age, Centre for International Governance Innovation, Policy Brief No. 165 – May 2021, pdf.
- Caldwell, Ch, and D., “Censorship, Liberty & The Media: Delilah and Chris Caldwell talk freely about the freedom of information for Mill”, na stranici: https://philosophynow.org/issues/76/Censorship_Liberty_and_The_Media. Posećeno: 1. XII 2022.
- Cobbe, J., “Algorithmic Censorship by Social Platforms: Power and Resistance”, na stranici: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13347-020-00429-0>. Posećeno: 1. XII 2022.

- Hajn, M., „Džulijan Asanž je merilo za slobodu štampe”, DW, 18. 5. 2022., na stranici: <https://www.dw.com/sr/d%C5%BEulijan-asan%C5%BE-je-merilo-za-slobodu-%C5%A1tampe/a-61835293>. Posećeno: 1. XII 2022.
<https://mediji.gradjanske.org/>. Posećeno: 1. XII 2022.
- Marx, K., „Teze o Feuerbachu”, u: Marx/Engles, *Rani radovi* (Sedmo izdanje), Naprijed, Zagreb, 1985.
- Mikecin, I., „Filozofija kao znanost slobode”, *Filozofska istraživanja* br. 161, god. 41, sv. 1, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2021.
- Nordenstreng, K., “Liberate (Press) Freedom from Its Ideological Baggage!”, na stranici: <https://www.cairn.info/revue-les-enjeux-de-l-information-et-de-la-communication-2016-2-page-157.htm>. Posećeno: 1. XII 2022.
- Priručnik za razvoj politika – OSCE, pdf. Posećeno: 1. XII 2022.
- Žižek, S. “How WikiLeaks open our eyes to the illusion of freedom”, *The Guardian*, 19. Jun, 2014, na stranici: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jun/19/hypocrisy-freedom-julian-assange-wikileaks>. Posećeno: 1. XII 2022.

Divna Vuksanović

University of Arts in Belgrade, Faculty of Dramatic Arts

MEDIA AND FREEDOM: BASIC ISSUES

Summary: *The text problematizes, from the perspective of media philosophy, the relationship between the philosophical concept of freedom and the possibility of practicing freedom today in the media. The concept of freedom is one of the central themes of all philosophy, while the media is a newer field of research in philosophical-critical thought. Freedom in the media, which we propose in our article, is understood as a self-evident phenomenon. It is mostly spoken of on the basis of segmented, bureaucratically articulated “standards” that are often reduced to numbers, that is, quantitative criteria. Modern media, which are primarily an industry (mainstream media, Internet, and social networks), and thus quantification, can also hardly contribute to any kind of human emancipation, since they unquestionably serve profit, i.e., large corporate systems. Moreover, they have recently been significantly infused with artificial intelligence, and social networks are the main training ground for its use. Therefore, it is absurd to expect emancipation through algorithms, which are increasingly used in modern media. It should also be emphasized that free journalism has been banished from the media scene, so to speak, if we exclude the few alternative media that are being systematically pushed out of the public sphere. After all, how can modern media be said to be working in the public interest (even for freedom), and Julian Assange, a symbol of the presentation of relevant facts in the global media space, has been imprisoned for a decade as a political prisoner or criminal, similar to many others, less known, like him?*

Keywords: *freedom, media, artificial intelligence, Assange, philosophy of media*